

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

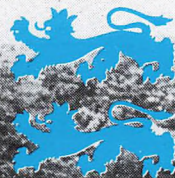
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 3
MARTS

1988

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
95 kr. årligt
incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre koster
10 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 04 62 46 83.
Kontortid, ma.-fr.
kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønder-
jysk lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

I dette nummer:

- Caspar von Saldern og Aabenraa* 67
Lars N. Henningsen beretter om den store statsmand fra 1700-årene og den kreds af embedsmænd - en slags »Aabenraa-junta« - som han stammede fra.
- Stenkisten »Myrpolde« på Løjtland*
- *et besøg værd* 74
Steen W. Andersen, Haderslev, indleder månedsskriftets nye serie om steder i Nord- og Sydslesvig, der er værd at besøge, her et flot oldtidsminde på Løjtland.
- Banegårde, husmandskolonier, villabebyggelser, stationsbyer, kolonihaver* 76
Med udgangspunkt i en konkret frednings sag og i nogle aktuelle publikationer om bevaring og planlægning, diskuterer Henrik Fangel, Aabenraa, problemerne omkring de kulturhistoriske bevaringsinteresser.
- Emil Nolde og Brøns kirkebog* 86
H. Hofmand Nielsen, Skærbæk, har fundet et brev, der illustrerer Hitler-regimets racepolitik, i dette tilfælde i forbindelse med maleren Emil Noldes herkomst.
- Teltlejr ved Aabenraa august 1920*
- *historien bag billedet* 89
Billeder kan ofte fortælle en historie, især hvis man går bag om dem. Henrik Fangel, Aabenraa, har fundet et billede, der fortæller en særlig side af genforeningens historie.
- Apropos - hånedukker* 90
Apropos - de sønderjyske løver 91
Et par læsere har nogle supplerende oplysninger og nogle spørgsmål til tidligere artikler i månedsskriftet.
- Det sker - på de nordslesvigske museer* 92
Museernes arrangementer - og et morsomt billede, der blev skænket til Aabenraa Museum.
- Bognyt* 94
- med omtale af et kildehæfte, fjendebilleder samt erindringer og interviews fra vesteregnet.
- Bagsiden om forsiden:*
Gamle vandmøller i Sønderjylland 96
Mange steder i Sønderjylland findes stadig de store, kongelige vandmøller. De udgør nogle vigtige kulturhistoriske helheder, som det er værd at bevare. Henrik Fangel fortæller hvorfor.

Forsidebilledet viser St. Jynde vad vandmøllens store møllebygning, opført 1896, med mølledammen i forgrunden. Hele anlægget udgør en velbevaret helhed. Hvorfor den er bevaringsværdig, kan man læse om på side 96, og om andre kulturhistorisk interessante helheder rundt omkring i Sønderjylland kan man læse i artiklen side 76-85. Fot. Sønderjyllands Amtskommune, Fredningsafdelingen.

»Günderoths Boligstiftelse« breder sig på fotografiet fra 1908 på hjørnet af Nygade og Persillegade i Aabenraa. Naboejendommen med tysk flagstang midt i billedet er »Günderoths Skolestiftelse«, Nygade 48. Boligstiftelsen er opført i 1860 efter tegninger af arkitekt L. A. Winstrup. Den afløste en ældre stiftelsesbygning, opført 1731 af Heinrich von Günderoth og hans hustru Sophia von Saldern, den »store« Caspar von Salderns faster. Skolestiftelsen er bygget i 1847. På samme sted lå indtil da en fattigskole, som i 1742 var finansieret af Heinrich von Günderoths bror, Ernst Christoph. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

Caspar von Saldern og Aabenraa

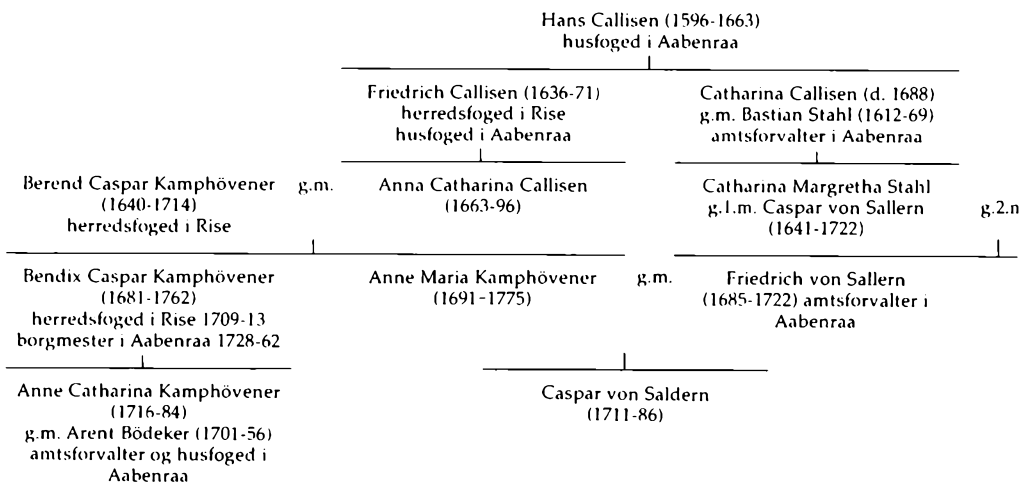
Af LARS N. HENNINGSEN

Caspar von Saldern blev født i Aabenraa i 1711, og han blev en af byens mest berømte sønner. Via embeder i den gottorpske del af Holsten avancerede han til at være en af de nærmeste fortrolige for kejserinde Katharina II af Rusland. I 1773 kulminerede hans diplomatiske karriere med underskrivelsen af en mageskiftetraktat om den gottorpske del af Holsten. Dermed var freden sikret i den dansk-tyske helstat i de næste mange årtier.

von Salderns karriere er skildret flere gange. Om hans og slægtens tilknytning til

fødebyen er der ikke skrevet så meget. Artiklen her søger at råde bod på den mangel. Det sker, noget forsinket, i anledning af 200-året for Salderns død i 1786.

Vi vil gå tilbage til året 1710, nærmere bestemt til den 7. oktober 1710. Den dag var der liv i Slotsgade i Aabenraa. I det nuværende hus nr. 33 boede borgmester, amtsforvalter, toldforvalter, tingskriver, kornskriver og licentforvalter m.v. Caspar von Sallern (1) sam-

men med sin kone og deres søn, Friedrich von Sallern. Slægtsnavnet skrives her Sallern - stavemåden Saldern blev først benyttet fra 1730'erne.

Sønnen Friedrich havde reelt overtaget posten som amtsforvalter fra faderen, og nu fejredes hans bryllup. Bruden hed Anna Maria Kamphövener, og hun var datter af herredsfogeden. De unge ægtefolk passede tilsyneladende fint sammen - i alt fald kom der småfolk i huset omtrent på nimånedersdagen efter brylluppet. Den 11. juli 1711 kom den førstefødte til verden. Den 28. juli blev han døbt Caspar, opkaldt efter farfaderen (2). Det er dette barn, Caspar von Sallern, senere Saldern, som sidenhen blev den berømte statsmand.

Den strenge Bastian Stahl

Familien von Sallern tilhørte den magtfulde inderkreds af embedsmænd i Aabenraa, men familien var egentlig ikke gammel i byen. Den stammede fra Neumünster, hvor flere generationer fra o. 1550 havde beklædt embeder som Kirchspielsvogt og toldforvalter (3). Neumünster-området hørte ligesom

andre dele af Holsten og Slesvig (bl.a. Aabenraa og Tønder amter) under hertugen på Gottorp slot. Mellem embedsmandsfamilierne i de forskellige dele af det lille hertugdømme bestod der talrige slægtskabsbånd. Derfor var det kun naturligt, at en ung mand af slægten von Sallern i 1660'erne søgte sin lykke i den nordlige del af det gottorpske hertugdømme, i Aabenraa.

Den unge mand hed Caspar von Sallern. I 1666 kom han til Aabenraa som assistent for den stedlige amtsforvalter, Bastian Stahl, og året efter giftede han sig med hans datter. Dermed var v. Sallerns lykke gjort. Ved ægteskabet kom han ind i den lille personkreds, som sad på alle vigtige og lukrative embeder, og inden for hvilken embederne næsten gik i arv (4).

Svigerfaderen Bastian Stahl var ligesom v. Sallern kommet til Aabenraa fra den gottorpske del af Holsten, fra Kiel, og også han havde giftet sig ind i embedsaristokratiet, nemlig med husfoged Hans Callisens datter, Catharina. Han blev amtsforvalter, told- og licentforvalter, og han forpagtede de vigtige og indbringende møller Slots- og Ny-

Jürgen
Jürgensen
(1614-71)
amtsforvalter
i Tønder

Hedvig
leonora Jürgensen
(d. 1712)

Friedrich von Gunderoth
(1641-1703)
amtmand i Aabenraa, hofmarskal

ophia von Sallern
(1684-1748)

g.m. Heinrich von Gunderoth
(1674-1750)
husfoged i Aabenraa

mølle. Som embedsmand for han hårdt frem, og han var velanskrevet ved hertughoffet. Ved både hans eget og børns bryllupper kom der gaver fra hertugen, og han opnåede fordelagtige privilegier: Ligesom sine forgængere i embedet boede han i Slotgade, og han fik bekræftelse på græsningsret til køer og heste i Sønderskoven, og huset i Slotgade blev befriet for alle skatter og pålæg. Huset og dets beboere blev endog unddraget den lokale by- og amtsjurisdiktion og direkte underlagt centraladministrationen på Gottorp. Den hårde fremfærd som skatteembedsmand og de mange privilegier var noget, som ikke gjorde den fornemme embedsmand vellidt hos byens borgere (5).

Borgmester v. Sallern

Stahls formue og hans forrettigheder fik den 26-årige Caspar von Sallern gavn af, da han giftede sig med datteren i 1667. Endnu mere fulgte, da Stahl døde i 1669. Sallern blev nu amtsforvalter, desuden told- og licentopkræver. I 1681 udnævnte hertugen ham endvidere til borgmester i Aabenraa. Det var

Embedsmandskorpset i det gottorpske hertugdømme var sammenknyttet af slægtsskabsbånd. Ord som indgifte, klikevæsen eller nepotisme ligger nær. Mange tjente sig op ved det gottorpske hof og blev derfra sendt til hertugens nordligste besiddelser for at varetage hans interesser her. – Callisen – Stahl – Sallern – Jürgensen – Gunderoth – Kamphövener – alle disse slægter var tilflyttere sydfra, og de dominerede administrationen i Aabenraa indtil 1720, delvis også efter denne tid. – Slægtstavlen viser deres indbyrdes forbindelser.

På Gunderoths Boligstiftelse i Nygade sidder den ældste af de mange indskrifttavler i Aabenraa by. Under overskriften »Gott allein die Ehre« minder Heinrich von Gunderoth og fru Sophia, født von Saldern, om, at det er dem, som i 1731 har indrettet bygningen til fattighus med fire lejligheder for otte beboere. Ved nybygningen i 1860 blev bygningen udvidet til 11 boliger, og helt indtil vor tid har efterkommere af slægterne von Gunderoth, von Saldern og Kamphövener haft fortrinsret til at nyde godt af stiftelsens lejligheder og kapitaler. (Fot. Sven Geerthsen, Aabenraa).

et brud på byens ønske om selv at vælge borgmester (6). Sallern overtog huset i Slotgade med de mange privilegier. I 1676 døde konen, og han giftede sig igen, denne gang med amtskriverdatteren fra det ligeledes gottorpske Tønder. Igen ser vi, hvordan embedsmandsfamilierne hang sammen.

I første ægteskab havde Sallern fire børn. De blev enten præster, eller gift med præster, og en søn fik ved ægteskab herredsfogedgården i Terp i Bedsted sogn. Fra ham nedstammer en lang Sallern-efterslægt, som endnu lever i kvindeled. I andet ægteskab kom der fem børn (7). Også i dette kuld blev et barn gift med en præst, en blev officer. I denne sammenhæng interesserer især to af børnene os. Det er datteren Sophia og sønnen Friedrich.

Aabenraa-juntaen

Sophia blev gift med Aabenraa-husfogeden Hinrich von Gunderoth, igen en

af de højtstående lokale embedsmænd. Brudgommen var ovenikøbet søn af Aabenraa-amtmænd Friedrich v. Günderoth. Det var jo en god forbindelse - for amtmændene havde også været hofmarskal på Gottorp (8). Sophias broder Friedrich v. Sallern, von Sallerns far, blev som nævnt gift med en datter af herredsfoged Kamphøven og også han kom altså ind i en indflydelsesrig familie.

De tre nævnte, den gamle borgmester v. Sallern, sønnen Friedrich og svigersønnen Hinrich v. Günderoth var fulde af initiativer. Sammen forpagtede de i 1709 alle skatteindtægter i Aabenraa amt og de fyrstelige domæner, og Friedrich blev indsat som amtsforvalter. Det var en hel lille lokal »junta«.

Familien v. Saldern og danskerne

Men desværre for de tre var tiden usikker. I 1713 besatte den danske konge det gottorpske Slesvig. En kort overgang blev den gamle Caspar von Sallern arresteret og hans ejendele beslaglagt. Fra det statslige embede som amtsforvalter blev han afsat, og naturligvis blev han fortørnet på det nye styre. Han udtalte sig fornærmeligt mod danskerne (9) - men blev dog siddende i Aabenraa som borgmester. Om de nærmere omstændigheder ved vi ikke meget - i alt fald skal man passe på med at tolke en national uvilje mod Danmark og det danske styre ind i hans holdning.

Sønnen Friedrich blev også dårligere stillet ved de danske troppers indmarch. Han havde jo nære forbindelser til den gottorpske hertug, og i litteraturen læser man, at han med amtsarkivet fra Aabenraa flygtede til hoffet i Hamborg. Derfra gik »flugten« videre til Sverige, hvor de ledende gottorpske embedsmænd og den unge hertug op-

I Aabenraas Slotsgade boede amtets og byens højeste embedsmænd - herredsfoged, husfoged, amtsforvalter og borgmester. Borgmester Kamphøveners søn, Burchard Christian Kamphøven (1727-81), der var borgmester i Aabenraa 1762-81, opførte 1765-66 det største hus i gaden, nr. 24. Familien von Salderns ejendom nr. 33 var også meget anseelig. Her boede amtsforvalter Stahl indtil 1669, og derefter familien von Saldern frem til 1736. Gennem lange tider tjente en del af ejendommen som amtstue. - Den nuværende ejendom er opført i 1748 for amtsforvalter Bødeker. Både set fra gaden (modsatte side) og fra den store have ned mod Mølleåen (herover) tager den gamle borgmester- og amtsforvaltergård sig imponerende ud. Fot. Sven Geerthsen, Aabenraa.

holdt sig hos den svenske konge Carl XII. Efter dennes død drog Friedrich von Sallern atter til hjemstavnen og fik i 1720 en post som amtsforvalter i slægtens hjemegn Neumünster (10).

Det sidste er billedet nok mere kompliceret end som så. Man må ikke forledes til at tro, at den gottorpske embedsmandsfamilie von Sallern ganske opgav forbindelserne til Aabenraa, da den danske konge i 1713 besatte byen.

Faktisk blev den gamle borgmester Caspar von Sallern boende i sit hus i Slotsgade, og han fortsatte som borgmester. Han underskrev i 1721 trokabseden til den danske konge Frede-

rik IV, da det danske herredømme i Slesvig endelig var sikret efter krigens afslutning. Også Friedrich von Sallern og hans familie synes at have bevaret bopælen i Slotsgade efter 1713. I alt fald blev alle Caspar von Salderns yngre brødre og søstre i årene 1714-21 døbt her. Og i 1715 blev Friedrich von Sallern forpagter af Hellevad vandmølle. Litteraturens beretninger om Friedrich von Sallerns flugt til Hamborg og videre til Sverige er altså ikke hele sandheden. Familien blev formentlig i Aabenraa også i de usikre år under dansk okkupation efter 1713. Og den lille Caspar von Saldern er altså vokset op på brostenene i Slotsgade.

Dermed være dog ikke sagt, at Friedrich von Sallern accepterede det nye styre. Han var knyttet nært til den gottorpske hertug, og til traditionen i det lille hertugdømme. I 1719 lod han næsten demonstrativt en søn opkalde

efter hertug Carl Friedrich, og hertugen blev nævnt som fadder i Aabenraas kirkebog - den danske konge havde på dette tidspunkt i seks år været herre i byen! Kort efter flyttede Friedrich sydpå. I 1720 blev han som nævnt amtsforvalter i det gottorpske Neumünster, og der opholdt han sig til sin død i 1722 (11).

Enkefru v. Saldern i Aabenraa efter 1722

Enken Anna Maria Kamphöveners sad nu tilbage med børnene. Indtil 1724 bestyrede hun mandens embede i Neumünster, men flyttede derpå tilbage til huset i Slotsgade. Det var kun naturligt - for i Aabenraa by og egn havde hun al sin indflydelsesrige familie samlet. Den forblev på egnen, også efter at det danske styre var befæstet i 1721. Inkorporationen i den danske krone betød med andre ord ikke et radikalt indsnit i historien. Den gamle

Caspar von Saldern (1711-86) forlod barndomsbyen Aabenraa i 1720'erne og gjorde stor karriere i det gottorpske Holsten, i Rusland og i København. I den vanskelige tid lige efter kong Christian VII's tronbestigelse hed det sig, at han ville styre Danmark »med stokken i hånden«. Faktisk lykkedes det - og Saldern fik gennemtrumfet sin store plan om et mageskifte af den gottorpske del af Holsten mod Oldenburg og Delmenhorst. Caspar von Saldern er her malet af Vigilius Eriksen. Maleriet hænger på Salderns holstenske gods, Schierensee.

kun underlagt Overretten i Gottorp. Hun fik desuden bekræftet retten til græsning for fire køer og to heste i Søderskoven - til byboernes fortrydelse (12).

Alt imens voksede børnene op. Vor Caspar von Saldern var den ældste, og han drog hjemmefra til universitetet i Jena som 20-årig i 1731. Efter afsluttede studier ved det gottorpske universitet i Kiel blev han amtsforvalter i Neumünster i 1736. Han gik altså ind i forfædrenes embedsstilling i den holstenske hjemstavn. En søster blev gift med en præst i Kiel, og nogle søskende gik i dansk tjeneste. Man kan altså ikke sige, at børnene udelukkende fulgte den gottorpske tradition.

Moderen blev boende i Aabenraa indtil 1736/37. Da besluttede hun at skifte med børnene og flytte til Holsten. Vi ved ikke noget om de konkrete grunde til skiftet - men det er påfaldende, at vor Caspar von Saldern netop på dette tidspunkt købte sig til embedet i Neumünster (13). Måske har moderen da startet delingen af boet i Aabenraa for at hjælpe den ambitiøse søn i vej.

Hvorom alting er - enkefru von Salderns ønske om at forlade Aabenraa og skifte med børnene gav anledning til lange skrivelser med administrationen.

magtelite, som Sallern-familien tilhørte, bevarede på mange måder sin position under de nye vilkår. Og den nye administration overtog utallige love og sædvaner fra den gottorpske tid. Kontinuiteten var vigtigere end bruddet med fortiden.

Dette gælder også Sallern-familiens hus i Slotsgade. Caspar von Salderns mor blev boende frem til midten af 1730'erne, og her må de yngre børn være vokset op. Enken gjorde alt for at sikre sin ejendom. I 1727 opnåede hun kong Frederik IVs stadfæstelse af hertugens privilegier til amtsforvalter Stahl fra 1663. Det betød, at huset også fremover under det danske styre var fritaget for skatter og unddraget lokal øvrighed og

På den Günderothske skolestiftelse, Nygade 48 i Aabenraa, fortæller indskrifttavlen, at den fyrst-biskoppelige staldmester Ernst Christoph von Günderoth har opført skolen i 1742 »zu Gottes Ehren und deren armen Kinder zum besten«. Fattigskolen var oprindelig beregnet til 50 børn, og den fortsatte som selvstændig skole indtil 1888. Fot. Sven Geerthsen, Aabenraa.

Enken var nemlig velhavende - formuen var vurderet til over 20.000 rdl. eller ca. 10 gange så meget som det store hus i Slotsgade var værd. Der var jorder i Rudbøl kog, kapitaler, guld, sølv, juveler osv. Når sådanne midler ønskedes flyttet fra Slesvig til Holsten havde staten krav på en afgift. Fru von Sallern fik befaling om at indgive en opgørelse over alle ejendele. Naturligvis protesterede hun, bl. a. under påberåbelse af det gamle privilegium, som betød, at hun ikke var underlagt de lokale myndigheder, men sorterede direkte under Overretten. I realiteten fik hun sin vilje. Kravet om boopgørelse blev fraveget, og hun kunne drage af sted. Huset blev solgt til den nye amtsforvalter Arent Bödeker. Han blev i øvrigt gift med en datter af borgmester Kamphövener i Aabenraa - atter et udtryk for de gamle familiers fortsatte greb om magten. Herefter var der ikke længere så nær forbindelse mellem familien von Saldern og Aabenraa. Caspar von Salderns mor drog til Holsten og døde hos sønnen på hans fornemme herresæde Schierensee i 1775. Hun ligger begravet i hans gravkapel i klosterkirken i Bordesholm. Hun nåede altså at opleve sønnens storhed.

Henvisninger

- Jonathan Smith: Optegnelser vedr. sønderjyske amtsforvaltere. LA Åb.
- Aabenraa bys kirkebøger. LA Åb.
- Franz Gundlach i Nordelbingen, 5, 1926 s. 63ff. - Walther Stephan i Die Sippe der Nordmark 5-6, 1941-42 s. 76-78. Dr. de Boor i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 30, 1900 s. 211-248.
- Aabenraa bys historie, I, 1961, s. 186 (H. V. Gregersen). - Morten Kamphövener: Møllens røst, 1944 s. 22-52.
- Jonathan Smith anf. arb. - LA Åb. C II, 1, 129. - Aabenraa byarkiv 58b. - Vilhelm Marstrand: Aabenraa c 1028-1523, Kbh. 1933 s. 114.
- Aabenraa byarkiv 15a.
- de Boor i Zeitschrift, 30, 1900, tavler ved side 248.
- Stiftelser og legater i Aabenraa by, 1967, s. 10.
- Jonathan Smith anf. arb. og Aabenraa bys historie, I, 1961 s. 234 (H. V. Gregersen).
- G. P. Schmidt v. Lübeck: Der Geheimrat Caspar von Saldern, i Neues Staatsbürgerliches Magazin, VII, 1, 1838, s. 2-5.
- de Boor i Zeitschrift, 32, 1902, s. 161f.
- LA Åb. C II, 1, 43 og 129.
- de Boor i Zeitschrift 32, 1902 s. 162.
- LA Åb. C II, 1, nr.43.

Myrpolde fotograferet fra nordøst med Aabenraa fjord i baggrunden. Fot. i 1930'erne, Nationalmuseet.

Et besøg værd

Stenkisten »Myrpolde« på Løjtland.

Af STEEN W. ANDERSEN

I storslåede omgivelser, på en syd-vendt skråning ned mod Åbenrå Fjord ligger stenkisten »Myrpolde«, et over tre meter langt gravkammer, der er bygget af ti sten med et par vældige stenblokke som tag. I dag troner kammeret majestætisk alene, men oprindeligt har det været delvist dækket af en oval høj med en fin randstenscrede. »Myrpolde« blev udgravet i 1888 af den arkæologinteresserede apoteker D. M. C. Reimers fra Åbenrå. I dag ville undersøgelsen af en sådan gravhøj tage uger, men dengang gik man anderledes rask til værks. Det hele var overstået på én dag

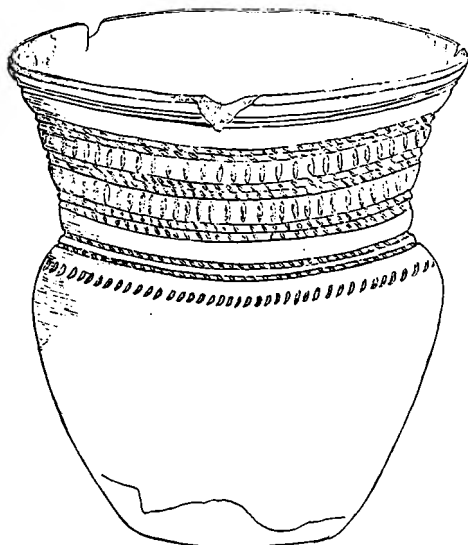
– fredag den 15. juni, og det var ellers ikke fordi, der manglede fund. Ialt fandtes der ti menneskeskeletter lagt i fem lag oven på hinanden, og alle anbragt i liggende stilling i kammerets længderetning. Af oldsager var der tre hele lerkar, tre flintøkser, tre flintdolke, tre ravperler og et par flinteflækker. Hertil skal føjes endnu en flintøkse, en flintmejsel og en ravperle, som fremkom ved Nationalmuseets restaurering af gravkammeret i 1937.

Det er klart, at udgravningen i 1888 – set med moderne øjne – lader meget tilbage at ønske, men alligevel er det

forbavsende, hvor mange oplysninger og oldsager, Reimers fik med. Oldsagerne fra udgravningen indgik i apotekerens privatsamling og flyttede senere med denne til Århus. Her fik Reimers tilknytning til Århus Museum, og fundet befinder sig derfor i dag på Moesgård-museet i Højbjerg.

»Myrpold« hører hjemme i den såkaldte stridsøksekultur eller enkeltgravskultur (ca. 2800 - ca. 2400 f. Kr.). De yngste begravelser i stenkisten er dog fra begyndelsen af den efterfølgende periode: dolktiden.

Stridsøksekulturen kendes bedst fra de talrige småhøje, der findes spredt ud over Jylland - specielt i Midt- og Vestjylland. I den senere del af perioden har man dog også i Nordjylland, i det østlige Jylland og på øerne anvendt stengrave. Man ved endnu ikke ret meget om, hvordan disse stridsøksefolk levede, men antagelig har man lagt mere vægt på husdyrholdet end i de foregående perioder. Måske er det forklaringen på, at kulturen kun findes meget sparsomt på de tunge østjyske morænejorde, hvor skoven har stået tæt og utilnærmelig.

Tegning af lerkar fra »Myrpold«.

Sådan findes »Myrpold«:

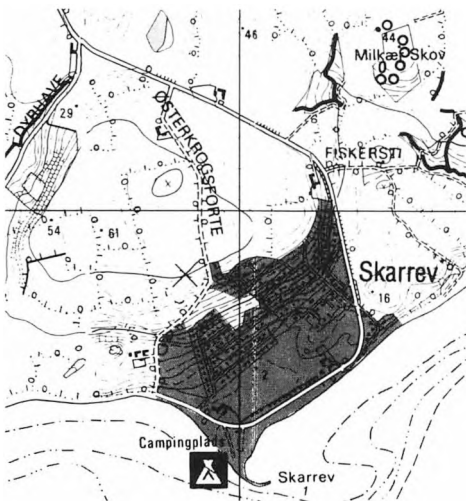
I Løjt Skovby drejes mod Skarrev. Efter at have passeret en sidevej mod Dyrhave drejes ad første vej til højre, en grusvej (Østerkrogsforste). Stenkisten ligger på en mark umiddelbart vest for grusvejen, kort før denne går ned gennem skoven til stranden ved Skarrev.

NB: »Myrpold« ligger på privat ejendom, så hvis man ønsker at tage kammeret nærmere i øjesyn, er det nødvendigt først at få ejerens tilladelse.

Ny bog om Løjt sogns historie

Ovenstående er hentet fra Løjt sogns historie, som udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland og udkommer lige efter påske. Her kan man læse videre om Løjtlands mange oldtidsminder samt om sognets historie frem til i dag. Bogen er på 384 sider, den er rigt illustreret, og den koster 140 kr. for medlemmer af Historisk Samfund og 185 kr. i boghandlen.

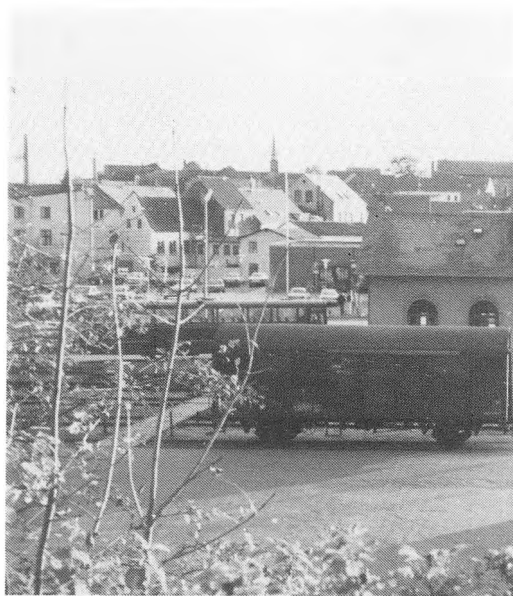
Udsnit af kort over Aabenraa kommune 1986, 1:25.000. Geodætisk Institut. Copyright. (A 404/85).

Banegårde, husmands- kolonier, villabebyggelser, stationsbyer, kolonihaver

- bevaring og planlægning

Af HENRIK FANGEL

I Sønderjysk Månedsskrift 1987 side 142-148 fortæltes om den nedrivnings-truede banegård i Aabenraa, og om den fredningssag, der var rejst omkring den.

Planstyrelsen indstillede den 7. maj. 1987 så vel banegårdsbygning som pakhus til fredning og skrev i sin fredningsindstilling bl.a.: »Stationsbygningen, der er opført 1867, er efter en række nedrivninger af stationer i Sønderjylland den ældste tilbageværende af de større anlæg. Den er et smukt udtryk for den senklassicistiske murstensarkitektur på overgangen til de historiske stilarter. Pakhuset udgør en kulturhistorisk værdifuld del af banegårdsanlægget.«

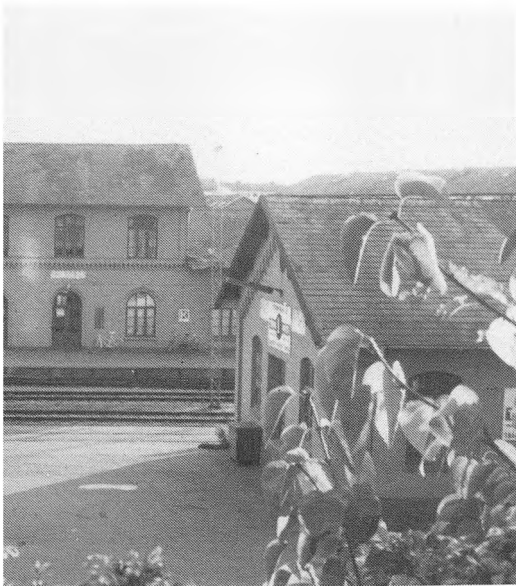
Aabenraa kommune og Sønderjyllands amtskommune gjorde indsigelse overfor fredningspåstanden, men Planstyrelsen besluttede den 29. oktober alligevel at frede begge bygninger. Aabenraa kommune valgte herefter at akceptere fredningen af banegårdsbygningen, men satte alle kræfter ind på at få fredningen af pakhuset ophævet med den begrundelse, at det ville

komme til at ligge i vejen for de højresvingbaner, som skulle etableres i forbindelse med det vejprojekt, der er baggrunden for hele sagen. Her fik kommunen assistance fra Det bevarende Sanerings-selskab i Aabenraa, der overfor miljøministeren anbefalede en nedrivning af pakhuset, mens Sønderjyllands Amtskommune ankede fredningen af både banegård og pakhus!

Den 3. februar 1988 faldt miljøminister Chr. Christensens afgørelse: fredningen af pakhuset blev ophævet og inden længe – måske allerede når dette læses – vil pakhuset være jævnet med jorden.

Den sidste banegårdsbygning i Nord-slesvig fra 1860'erne er således sikret for eftertiden, men den helhed, som banegårdsanlægget udgør – eller udgjorde – er slået i stykker.

Henrik Fangel, Aabenraa, forsøger i denne artikel at fremdrage de principielle spørgsmål, som denne sag rejser, herunder begrebet »de kulturhistoriske bevaringsinteresser«.

Aabenraa banegård set fra nord, til højre pakhuset, som snart forsvinder. Banegårdsbygningen er nu fredet. Fot. 1986, Historiske Samlinger, Aabenraa.

Aabenraa banegård er nu reddet fra nedrivning, og man vil altså fremover stadig kunne se, hvordan en sønderjysk banegård fra 1860'erne ser ud. De kulturhistoriske synspunkter, som har været fremført, har altså i nogen grad kunne hævde sig overfor de lokale myndigheders ønske om »et fornuftigt vejprojekt«, men det er ikke sket uden skarpe meningsudvekslinger mellem den statslige myndighed og de lokale myndigheder, der har reageret stærkt imod statens »indblanding«. Denne konflikt giver den daværende formand for Det særlige Bygningssyn, Camma Larsen-Ledet, en forklaring på i et interview i »Nyt fra Planstyrelsen« nr.26, marts 1987, hvor hun tager sit udgangspunkt i den konkrete sag om Aabenraa banegård: »Denne sag er et eksempel på en type konflikter mellem statslige og lokale myndigheder, som

Folketingets dagsorden den 2. dec. 1986

Folketinget pålægger regeringen at forstærke indsatsen for bygningsfredning og bygningsbevaring samt i folketingsåret 1987-88 at fremkomme med forslag til lovgivning i overensstemmelse med følgende:

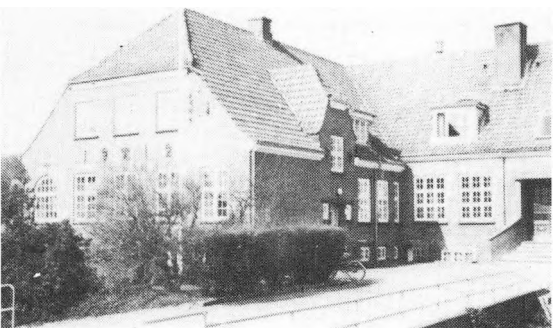
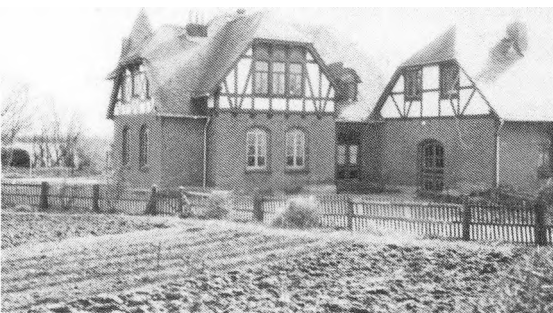
1. Kommunal registreringspligt for ejendomme og kvarterer opført før 1940 under hensyntagen til ejendommens bygningsmæssige kvaliteter, placering samt etablering af et statsligt dokumentationscenter.
2. Pligt til bevaringsplanlægning i kommuneplanerne ud fra helhedsvurderinger.
3. Sikring af vedligeholdelse af bevaringsværdige ejendomme opført før 1940.

På grundlag heraf afgiver ministeren en redegørelse til Folketinget hvert 4.år.

desværre opstår for ofte, fordi en samlet bevaringspolitik kun har ringe fodfæste hos de lokale beslutningstagere.«

Dette finder hun uheldigt, bl.a. fordi det fremover vil blive en *pligt* for kommunerne at inddrage bevaringsovervejelser i deres planlægning. Folketinget har nemlig den 2. dec. 1986 vedtaget den dagsorden, som er gengivet herover.

Også denne dagsorden kommenterer Camma Larsen-Ledet. Hun siger bl.a., at et landsdækkende registreringsarbejde må igang hurtigst muligt for at skabe et bedre grundlag for den helhedsvurdering, der omtales i dagsordenen, »først og fremmest i kommuner, hvor man ikke har kortlagt de bevaringsværdige huse i forvejen. Men også dér, hvor man kun har en registrant for de centrale bydele, må kortlægningen

udstrækkes til både yderområderne og husene på landet. Kommunalpolitikere og deres embedsmænd bliver herigen- nem bevidstgjort, så de allerede tidligt i planlægningen kan tage højde for bevaringsinteresserne. Det gør de ofte ikke i dag. Noget, vi jævnligt mærker i Det særlige Bygningssyn, når vi i sidste øjeblik må gribe ind overfor – efter vores mening – kommunale fejltage- ser i planer, der måske har været flere år undervejs og derfor er svære at ændre. Den slags er med til at skabe unødige konflikter mellem de statslige og de lokale myndigheder...«

Registrering af bevaringsværdige bygninger
Konflikten kunne altså i dette tilfælde – måske – være undgået, hvis man lokalt havde været klar over, at Aabenraa banegård udgør en bevaringsværdig helhed og havde planlagt vejprojektet i overensstemmelse hermed. Der findes imidlertid ikke nogen samlet oversigt over bevaringsværdige miljøer i Aa- benraa. Ganske vist har man bogen »Historiske huse i Aabenraa«, der ud- kom i 1975, men den registrerer kun en del af husene i den centrale bydel, og det er desuden kun huse, der er ældre end ca. 1870, som er medtaget her, ialt

Også i Sønderjylland er stationsbyerne udviklet inden for de sidste ca. 100 år. Mange bygninger her er derfor under 100 år gamle. De er imidlertid vidnesbyrd om det vigtige led i vort samfunds udvikling, som stationsbyerne var. Det gælder de mange småbanestationer, hvoraf en del endnu står næsten uændrede, som f.eks. i Neder Åstrup (øverst), og det gælder hele rækker af huse, som f.eks. i Felsted. Også mange skolebygninger, som f.eks. Hoptrup skole fra 1912, er opført i denne periode, hvor samfundet »moderniseredes«. Mar- kante enkeltbygninger, som f.eks. villaen Monte- video i Kollund (nederst), opført 1889 af en Hamborg-købmand som sommerbolig, er vigtige brikker i billedet af denne periode i landsdelens historie.

201. Som påpeget i Sønderjysk Månedsskrift 1987 side 52 af museumsinspektør Peter Dragsbo, Esbjerg, er tiden inde til, at Aabenraa får sin bevaringsregistrant nummer to for hele byen og for alt det, der er bygget mellem 1864 og 1940.

Der er ingen tvivl om, at den nu fredede Aabenraa banegård i en sådan registrant vil blive fremhævet som et væsentlig element i bybilledet og af stor bevaringsværdi, og at det vil blive beklaget, at helheden omkring banegården er slået i stykker ved pakhusets nedrivning og det nye vejanlæg.

Det er især i byerne, man har udarbejdet registranter. Omfanget og grundigheden er forskellig fra by til by, men der findes registranter fra Aabenraa, Haderslev, Tønder, Christiansfeld, Højer, Møgeltønder og Sønderborg. Deres anvendelighed i forbindelse med kommunal planlægning, bl.a. til at fastslå, hvor der findes bevaringsværdige helheder, er meget forskellig. Den alvorligste mangel er nok, at flere af registranterne er for snævre i deres syn på, hvad der er bevaringsværdigt, eller hvad der bør medtages i en sådan registrant. I flere af dem er det kun huse før 1900 eller før 1870, som er medtaget, og den citerede folketingsdagsorden taler jo klart om, at alt, som er opført før 1940, skal registreres.

Bevaringsplaner

En registrering og en beskrivelse af en bygning eller en større helhed med betegnelsen »bevaringsværdig« tilføjet er imidlertid ikke nogen garanti for bevaring: Registranterne er nemlig kun at betragte som grundlaget for egentlige bevaringsplaner. De er værktøjer, der skal skabe et overblik samt registrere og give en vurdering af de enkelte bygningers kvaliteter, og de må følges op af bevaringsplaner, der er

Vindmøllerne er ligesom de store, gamle vandmøller et væsentligt element i kulturlandskabet og et vidnesbyrd om en vigtig periode i landbrugets historie, den store kornsalgperiode omkring midten af 1800-årene. De fleste vindmøller fra denne periode er forsvundet i dag, men enkelte som her i Brøndlund ved Gram står endnu, om end i stærkt reduceret stand.

mere bindende, både for husejerne og for kommunalbestyrelserne.

Dette sker ofte på den måde, at der i lokalplaner indføjes bestemmelser om, at byrådets tilladelse skal indhentes, inden bygninger nedrives, ombygges eller på anden måde ændres, f.eks. ved overgang til andre vinduer eller dørtyper, tagmaterialer eller facadefarver. En lokalplan kan endog udelukkende have til formål at sikre at bybilledet bevares. Sådanne bevarende lokalplaner findes bl.a. for Møgeltønder og for Haderslevs centrale bydel.

Men selv med bevarende lokalplaner er der ingen sikkerhed for, at et bevaringsværdigt hus får lov til at blive liggende. Det afhænger helt af den pågældende kommunalbestyrelse, der i forbindelse med en afvejning af forskellige synspunkter kan se bort fra eventuelt tidligere vedtagne bevaringsklausuler. Dette er kommunalbe-

Ved landevejen mellem Aabenraa og Tønder ligger landsbyen Vollerup i Tinglev kommune. Den har bevaret sit landsbypræg med et let snoet gadeforløb med høje gamle træer og flere velbevarede gårde langs vejen.

styrelsens ret, men kan resultere i, at bevaringsværdige miljøer alligevel forsvinder.

Denne usikkerhed for bygninger, som er erklæret for bevaringsværdige, er kommet klart til udtryk i forbindelse med en række konkrete nedrivningssager indenfor det sidste årstid, bl.a. i Københavns-området og senest i sagen om den nedrevne Øster Hæsingeprestegård på Fyn. Dette er en del af baggrunden for Miljøministeriets planer om at skabe mere faste retningslinjer for, hvor langt man kan gå overfor en bygning, der én gang er erklæret for bevaringsværdig.

Registreringer udenfor byerne

De registranter, der er nævnt her, omfatter kun de gamle købstæders centrale byområder, dvs. det er kun en meget begrænset del af den samlede

bygningsmasse før 1940, der her er undersøgt. Byernes yderkvarterer med bl.a. de mange villaer, som voksede op efter 1900, er slet ikke med, selvom der også her findes mange bevaringsværdier. I de mange byer uden for de gamle købstæder, bl.a. i stationsbyerne, er der kun foretaget meget lidt for at registrere bevaringsværdige bygninger eller helheder. Blandt bygningerne i det åbne land er det kun meget få, der er sikret ved fredning eller anden form for bevaringsklausul.

Der er imidlertid også uden for de gamle købstæder og større byer ved at komme gang i en registrering af bevaringsværdige miljøer, men det er sket under en lidt anden – og måske mere frugtbar – synsvinkel end i bygningsregistranterne i byerne.

I Sønderjyllands amt gennemførtes i 1982-83 en registrering af »kulturhisto-

riske interesseområder«. Dette arbejde er udmøntet i rapporten »Kulturhistorie bind 1 og 2«, der er omtalt i Sønderjysk Månedsskrift 1986 s.89-91 og 243-48. Egn for egn og kommune for kommune gives her en oversigt over »elementer og helheder af kulturhistorisk værdi«, men desuden samles en række af disse enkeltelementer under nogle fælles overskrifter, som f.eks. »Hedekoloniseringen i 1700-tallet«, »Jernbaner og stationsbyer«, »Jordpolitikken i perioden 1864-1920« og »Jordpolitikken efter 1920«, for at vise hvorledes disse kulturhistoriske forhold afspejles rundt omkring i landsdelen. - Byerne er ikke medtaget i denne oversigt.

Til grund for denne opbygning ligger en mere helhedspræget opfattelse af, hvad der er værd at bevare. Dette

hænger nok sammen med, at det er to etnologer, der sammen med en arkitekt har foretaget undersøgelsen, og det har - helt naturligt - bragt etnologiske synsvinkler ind. For etnologerne er det nemlig ikke kun den enkelte bygning eller det arkitektoniske, der interesserer, men også det liv, der har været levet her, og man interesserer sig i lige så høj grad for helheden, nemlig det miljø, det kvarter eller det område, som den enkelte enhed indgår i.

De kulturhistoriske bevaringsinteresser

Dette synspunkt kommer stærkt frem i en rapport, der i 1987 er udsendt af Statens Museumsnævn, »Kulturbevaring og dagligt liv«. Den er udarbejdet af en gruppe museumsfolk, hovedsagelig etnologer eller »kulturhistorikere

Endnu findes der rundt omkring i Sønderjylland velbevarede, transformatorstationer. De er med deres karakteristiske murstensarkitektur en vigtig detalje i historien om elektrificeringen af landsdelen fra 1920'erne, ligesom mejerierne fortæller om landbrugets omlægning og andelsbevægelsens udbredelse fra 1880'erne. Mange mejerier har i dag fundet en anden funktion, men deres oprindelige funktion lader sig ikke skjule, som f.eks. herunder, i Uge ved Tinglev, hvis mejeri blev nyopført i 1926.

re«, som de også kalder sig. Rapporten giver en oversigt over det kulturhistoriske bevaringsarbejde, som er sket i alle landets amter fra 1980 til 1985, og hvoraf den sønderjyske rapport »Kulturhistorie« er en del. Rapporten indeholder også en række eksempler på etnologiske undersøgelser af en række helheder eller typiske elementer i det danske kulturlandskab: forsamlingshuse, kolonihaver, husmandskolonier, stationsbyer og sommerhuskolonier.

Ikke mindst vigtig er rapportens mere generelle del, hvor de kulturhistoriske/etnologiske synsvinkler præciseres. Det hedder her bl.a., »at man som kulturhistoriker betragter landskabet som en helhed, som et kulturlandskab, som er opstået i et samspil mellem mennesker og natur. Ved bedømmelsen af landskaber og bebyggelser vil man først og fremmest se på, hvorledes de kulturhistoriske processer og sammenhænge giver sig udtryk. De enkelte kulturelementer må ses på denne baggrund og kan ikke bedømmes isoleret.

Bygninger, anlæg, dyrkningsformer, beplantning, osv. er spor af menneskers virke, som bidrager væsentligt til fortællingen om, hvordan dette landskab har fået sit nuværende udseende, og hvordan menneskers livsbetingelser har været under skiftende økonomiske, sociale og kulturelle vilkår. Dette gælder, hvad enten det drejer sig om en række bronzealderhøje, et middelalderligt voldanlæg, et system af stendiger, der viser jordfordelingen efter udskiftningen af en landsby omkring år 1800, en stationsby fra 1890'erne, et villakvarter fra 1920 eller en havekoloni fra 1930.« (s.20). Til slut i rapporten hedder det om udvælgelsen af de objekter eller miljøer, som bør bevares, at den betydning, et objekt eller miljø kan have - det være sig på landsplan,

på regionalt plan eller lokalt - ofte først vil være helt klar, »når man ved hjælp af en kulturhistorisk oversigt over et større område har konstateret, hvad der i den enkelte egn er almindeligt og karakteristisk, samt hvilke ældre karakteristiske fænomener, der kun er bevaret i enkelte tilfælde og som derfor må omfattes med særlig interesse. Kulturhistoriske oversigter vil ligeledes kunne pege på områder eller enkeltfænomener, der er særligt fortællende« (s.137).

En fredningsplan

Ligesom registranterne kun er grundlaget for egentlige bevaringsplaner, er den kulturhistoriske redegørelse eller oversigt, som Sønderjyllands Amtskommune fremlagde i 1986, kun en del af grundlaget for en egentlig fredningsplan. Amtskommunen offentliggjorde i juni 1987 et sådant »Forslag til Fredningsplan 1987«. Her beskrives de forskellige fredningsinteresser under overskrifterne geologi, biologi, kulturhistorie, landskabsbillede og friluftsliv.

Planen, der hovedsagelig beskæftiger sig med det åbne land, udgør grundlaget for amtskommunens fremtidige arbejde med »såvel beskyttelse af naturværdierne som udnyttelse af de rekreative værdier, som findes i Sønderjylland« (s. 5). Planen er ikke bindende for kommunerne, men det er klart, at kommunerne - når planen er vedtaget - vanskeligt vil kunne foretage sig noget, der er i strid med amtskommunens hensigter, således som de kommer til udtryk i planen.

Som det ses har kulturhistorien fået et særligt afsnit i redegørelsen (side 31-47), og man møder da også her mange steder og lokaliteter af kulturhistorisk interesse, som er omtalt i »Kulturhistorie bind 1 og 2«. Ser man der-

Af dette kort fra amtskommunens fredningsplan 1987 (s.42), der bærer teksten »Byer, landsbyer og mindre samlede bebyggelser med bevaringsværdier«, fremgår det klart, at de kulturhistoriske værdier findes overalt i landsdelen. Hvor meget af det, der er bevaringsværdigt, skal sikres for eftertiden, og hvordan skal det ske?

imod på selve fredningsplanen (side 93-110), rummer den meget lidt konkret omkring en sikring og bevaring af disse kulturhistoriske værdier. Der peges kun på stjerneudskiftningen i Maugstrup og landsbyen Hjerpsted som helheder, der bør søges bevaret.

Fredningsplanen er i det hele taget stærkt præget af naturinteresserne og af planer for sikring af disse naturværdier, ligesom en sikring af befolkningens adgang til disse spiller en væsentlig rolle i planen.

Der er sikkert flere forklaringer på, at det er således. Væsentligst er formodentlig, at lovgrundlaget for beskyttelse af naturværdier er langt bedre end lovgrundlaget for sikring af kulturhi-

storiske værdier. Arbejdet med naturfredning har endvidere stået på i mange år og er helt klart en opgave, der i henhold til naturfredningslovens § 35 falder ind under amtsrådets myndighed.

Hertil kommer, at fredningsplanen – måske som følge af denne baggrund – primært beskæftiger sig med det åbne land, mens en meget stor del af de kulturhistoriske bevaringsinteresser knytter sig til bebyggede områder, nemlig de gamle købstæder, stationsbyerne, de bymæssige bebyggelser og landsbyerne. Dette fremgår da også med al ønskelig tydelighed af kortet i redegørelsen side 42.

Husmandskolonier blev i Sønderjylland først skabt efter 1920. Især mange tidligere præjsiske domænegårde blev udstykket. Det gjaldt bl.a. Rønhave på Als, hvor der 1925-26 blev udstykket 27 selvstændige husmandsbrug. Husmandskoloniernes tidstypiske bygninger, ofte opført i »Bedre Byggeskik«- stilen, præger stadig landskabet mange steder i Sønderjylland, som her i Rønhave.

Kommunerne og registreringen af de kulturhistoriske bevaringsværdier

Amtskommunens fredningsplan kan således også tages som et udtryk for, at de kulturhistoriske bevaringsinteresser i højere grad er primærkommunerne opgave. Det er da også primærkommunerne, der ifølge folketingets dagsorden af 2. dec. 1986 skal have pligt til at gennemføre en registrering og på grundlag heraf en bevaringsplanlægning for såvel enkeltbygninger som helheder.

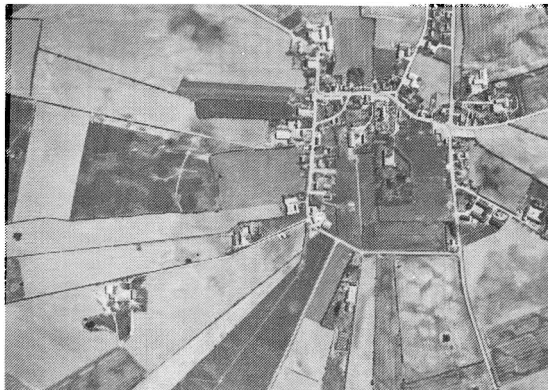
Hermed er vi tilbage ved udgangspunktet for denne artikel: den manglende registrering og deraf manglende planlægning ud fra bevaringsinteresser. Så længe dette grundlag ikke er til stede, vil der opstå konflikter af den type, som sagen om Aabenraa bane-gård er et eksempel på. Fredning er ikke nødvendigvis den eneste løsning, og bør ikke være det. Bevaringsplanlægning - med en sikkerhed for at bevaringsværdige bygninger og helheder også rent faktisk bliver bevaret - er en anden mulighed. En tredje mulig-

hed er almen oplysning og bevidsthed om de kulturhistoriske bevaringsværdier - ikke mindst hos kommunalpolitikere og deres embedsmænd, således som Camma Larsen-Ledet nævner det.

De registranter og rapporter, der er nævnt her, kan tjene til en sådan almen oplysning, men de må som nævnt suppleres med yderligere undersøgelser og registreringer. For at vi - også lokalt - kan leve op til de tanker og ideer, som er indeholdt i folketingets dagsorden den 2. dec. 1986, er det imidlertid nødvendigt, at vi også bruger disse værktøjer, og at vi gør det ud fra nogle bevidste overvejelser, hvori der indgår en forståelse for bevaringsværdige helheder. Det er ikke kun enkeltbygninger, vi skal bevare, og det er ikke kun ud fra arkitektoniske synsvinkler, at vi skal bevare. De enkelte elementer må ses i en bredere kulturhistorisk sammenhæng.

Museer og arkiver ligger inde med det materiale, der kan være med til at dokumentere disse sammenhænge, og på museer og arkiver og i de mange

Sterneudskiftningen i Maugstrup 1772 lader sig stadig erkende i landskabet med vejforløb og levende hegn langs markskellene, der forløber radiært ud fra den gamle landsby, således som det ses på dette luftfoto. – Sterneudskiftningen i Maugstrup er en af de få kulturhistoriske helheder, som amtskommunens fredningsplan helt konkret peger på som et område, hvor der er behov for »en nærmere planlægning for at sikre de kulturhistoriske værdier.«

lokalhistoriske foreninger eller bevaringsforeninger er der folk, der sidder inde med stor viden om disse ting. Derfor påhviler der også dem en forpligtelse til at stille denne viden og dokumentation til rådighed for de politikere og for de embedsmænd, der lokalt skal træffe beslutninger om, hvordan vore fysiske omgivelser skal udviklet sig, ligesom disse beslutningstagere i deres planlægningsarbejde bør udnytte denne ekspertise i langt højere grad, end de hidtil har gjort.

Kommunalpolitikere, planlæggere og alle vi almindelige borgere må gøre sig klart, at vore omgivelser og vores oplevelse af den fysiske verden, der omgiver os, forringes, hvis ikke det også fremover bliver muligt at se og opleve et husmandssted fra de store udstykninger i 1920'erne, en stationsbygade fra begyndelsen af århundredet, en bagegård fra 1860'erne, en købmandsgård fra midten af 1800-årene, en villabebyggelse fra 1930'erne, et socialt boligbyggeri fra århundredskiftet osv. og alt sammen i sammenhæng med omgivelserne.

Alle kan de fortælle os en historie, og kun herigennem forstår vi, at vi er et led i en lang udvikling, og at menneskets livsvilkår har ændret sig i takt med at mennesket ændrede sine omgivelser. Helt at udslette enkelte led i denne sammenhæng, kan kun gøre os fattigere, også selvom alternativet er »et fornuftigt vejprojekt«.

Litteratur

Historiske huse i Aabenraa. Bevaringsplan. Udarbejdet af Hans Henrik Engquist i samarbejde med Viggo Petersen. Nationalmuseet 1975, 122 sider.

Huse i Haderslev, bind 1, Fredningsstyrelsen og Haderslev kommune 1982, 309 sider, bind 2, Miljøministeriet og Haderslev kommune 1987, 372 sider.

Bevaringsværdige huse i Tønder. Fredningsstyrelsen og Tønder kommune 1980, 283 sider.

Møgeltønder. Slotsby og bondeby. Fredningsstyrelsen og Tønder kommune 1985, 260 sider.

Bevaringsplan Christiansfeld. Det særlige Bygningssyn, København 1966.

Fonden for Bygnings- og Landskabskultur: Nordals, værn af smukke danske huse af bygningskulturel værdi. Nr. 8, 1972.

samme: Rømø, bygningskulturelle værdier af bebyggelse og bygninger. Nr. 5, 1971.

samme: Sønderborg, værn af smukke danske huse af bygningskulturel værdi. Nr. 6, 1971.

Registrering af Sønderborgs gamle bydele, 1973, 56 sider + 12 kortbilag.

Fredningsplanlægning. Kulturhistorie, bind 1 og 2. Udg. af Sønderjyllands amtskommune, plan- og miljøadministrationen, 1985, 168 + 209 sider.

Forslag til Fredningsplan 1987. Udg. af Sønderjyllands Amtskommune, Teknisk Forvaltning, juni 1987, 127 sider + 10 kortbilag.

Kulturbevaring og dagligt liv. Udg. af Statens Museumsnavn, 1987, 142 sider.

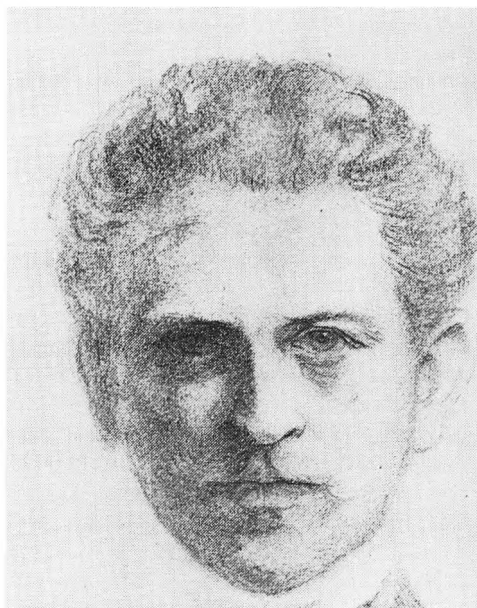
Hvor intet andet er anført er fotografierne optaget af Sønderjyllands Amtskommune, Fredningsafdelingen, 1982-83.

Emil Nolde og Brøns kirkebog

– en attest om arisk
afstamning

Af H. HOFMAND NIELSEN

Under naziregimet i Tyskland efter 1930 måtte store befolkningsgrupper bevise, at de var af arisk afstamning. Dette gjaldt også kunstneren Emil Nolde, hvis slægt stammede fra Sønderjylland. Under gennemgang af en række sognekommunale arkivalier stødte H. Hofmand Nielsen, Skærbæk, på et brev, hvori der søgtes oplysning om Noldes slægt. Brevet gengives her sammen med en kort præsentation af kunstneren.

Emil Nolde: Selvoportræt. Tegning, St. Gallen 1893.

Haderslev, den 30. nov. 1936.

Til Hr. Sognepræsten for Brøns.

I Anledning af at Maleren Emil Nolde, der er bosat i Berlin og gift med min yngste Søster, har faaet Opfordring til at dokumentere sin ariske Afstamning, tillader jeg mig at bede Hr. Pastoren være mig behjælpelig med at fremskaffe Oplysninger om en af Noldes Bedstemødre, der ifølge vedlagte Vielsesattest den 25. oktober 1823 i Aventoft har indgaaet Ægteskab med Hans Hansen.

Desværre indeholder Vielsesattesten ikke Oplysning om paagældende Petrea Warmings Fødested eller Alder; men det ses, at hun i 1823 har haft Bopæl i Astrup. Det kan herefter være nærliggende, at hun er født der (eller mulig i Nabosogn), og jeg beder Dem,

saaledes foranlediget, velvilligst efterse Kirkebogen for Brøns for om muligt deri at udfinde bemeldte Petrea Warming. Dersom hun findes ønskes en Daabsattest af fyldigst mulige Indhold, ev. f. Ek(s). Angivelse af Faddere.

Da de tyske Myndigheder presser paa. vilde jeg være Dem forbunden for hurtig Expedition. Ev. Udlæg og Gebyrer bedes taget pr. P(ost). O(pkrævning). hos mig.

Med Deres Svar forventes Vielsesattesten tilbage.

Deres ærbødige

H. K. Vilstrup

besvaret 1/12

Den 30. november 1936 sendte dommer H. K. Vilstrup i Haderslev – på dommerembedets officielle brevpapir – det her gengivne brev til sognepræsten i Brøns, der dengang var Anders Malling. Det fremgår klart af brevet, at det har været vigtigt for dommeren, at få samlet materialet om svogersens ariske afstamning, og den pågældende attest har nok ikke været den eneste, der skulle fremskaffes. En påtegning nederst viser, at pastor Malling allerede dagen efter har svaret dommer Vilstrup.

Hvad pastor Malling har svaret, ved vi ikke, men vi har naturligvis mulighed for at foretage det samme eftersyn i kirkebøgerne, som pastor Malling har foretaget. Heraf fremgår det, at Noldes bedstemoder Petrea Warming var født den 12. juni 1798 i Astrup i Brøns sogn. Endvidere ved vi, at hun var hans

Emil Nolde

Som 14-årig kom Emil Nolde i lære som billedskærer og tegner i Flensborg. Efter endt læretid rejste han til Schweiz, hvor han fik stilling som formningslærer. Her lavede han også sine første tegninger og akvareller.

I 1898 forlod Nolde sin stilling som formningslærer og rejste til München, hvor han kom ind på en privat malerskole. I de første ti år af vort århundrede er han meget eksperimenterende og søgende. Hans første arbejder består dog hovedsagelig af akvareller, tegninger og grafik, men den franske impressionisme, som han stiftede bekendtskab med i Paris, lærte ham at bruge brede, skitseagtige penselstrøg.

I sommeren 1901 var den 34-årige kunstmaler Emil Hansen nogle uger hos en fiskerfamilie ved Lild Strand i Hanherred. Under et besøg i Hundested i Nordsjælland mødte han prov-

farmor, og at hun ganske rigtigt blev gift den 23. okt. 1823 i Aventoft med Hans Hansen, der var født den 7. sept. 1800 i Rosenkrantz i Aventoft sogn, lige syd for den nuværende grænse ved Rudbøl. Deres søn Niels Hansen – Emil Noldes far – overtog sin hustru, Hanna Christine Hansens fædrenegård i Nolde. Den havde været i hendes slægts besiddelse gennem ni generationer.

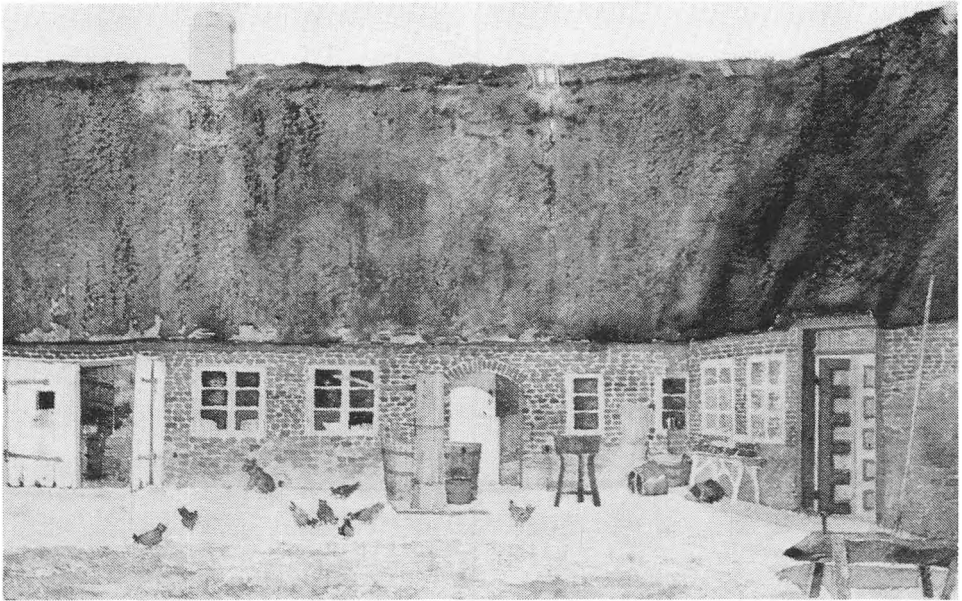
Emil Nolde blev født den 7. august 1867 i Nolde. Han blev døbt Hans Emil Hansen, men tog i året 1904 navnet Nolde efter sin fødeby.

Om oplysningerne fra kirkebogen fra Brøns eller fra andre sogne i Noldes hjemegn har haft nogen betydning for hans skæbne er vanskeligt at vurdere på det foreliggende grundlag, men mon ikke de har kunnet bevise hans ariske afstamning?

Tegning af Emil Nolde 1900, »Hjemstavn«.

stens datter, Ada Vilstrup, som var skuespillerelev og musiker. Det lader til, at det har været forelskelse ved første øjekast, for de blev hurtigt gift og flyttede kort tid efter ind i et lejet fiskerhus på Als. Om vinteren boede de dog ofte i Berlin. Her stiftede Nolde bekendtskab med kunstnergruppen »Die Brücke«, der lærte ham at arbejde med træsnit, en kunstart, hvor han

Emil Noldes fødegård i Nolde. Akvarel af Emil Nolde 1893.

uforpligtende kan eksperimentere og fantasere.

I 1926 flyttede han til Seebüll syd for Tønder, hvor han på et tidligere værft efter egne tegninger i tiåret 1927 til 1937 lod opføre den borgagtige bygning, hvor der i dag er museum.

I den sidste halvdel af 1930'erne fik Emil Nolde større og større problemer med nazisterne. Det lader dog til, at regimet kunne godkende hans ariske afstamning, men hans kunst blev dog betegnet som »Entartete Kunst«, en betegnelse, der omfatter al moderne kunst, som ikke er naturalistisk. En stor del af Noldes produktion blev beslaglagt og tilintetgjort eller solgt til udlandet for at skaffe fremmed valuta til det oprustende Tredie Rige.

I 1941 fik Nolde »Malverbot«, dvs. forbud mod at købe råvarer, eksempelvis maling og lærred, samt forbud mod at sælge billeder.

På trods af dette forbud udførte han

dog et stort antal akvareller, som han kaldte »Ungemalte Bilder«; men for at disse ikke også skulle blive beslaglagt og tilintetgjort, blev de skjult hos venner og bekendte. Han anslår selv, at han i tidsrummet frem til 1945 har malet over tusinde af disse små akvareller.

Allerede da Emil Nolde byggede huset i Seebüll, var det hans plan, at hans billeder her skulle have et blivende sted og være tilgængelige for offentligheden efter hans død. Året efter hans død i 1956 åbnede museet og her kan man nu se hans storslåede farvesymfoni, der er præget af lyset og farverne i den landsdel, der trods mange rejser og studieophold altid stod ham nær.

Litteratur

Louisiana Revy, december 1986.

Manfred Reuther: Das Frühwerk Emil Noldes, Köln 1985 (heri side 335-37 bl.a. en redegørelse for Emil Noldes slægt).

Historien bag billedet

Teltlejr ved Aabenraa august 1920

I de lokalhistoriske arkiver, på museer og andre steder, hvor gamle billeder indsamles, registreres og studeres, dukker der somme tider billeder op, som får en til at studse. Dette skete også, da billedet herover under omordning af Aabenraa-billederne i de historiske samlinger i Institut for sønderjysk lokalhistorie dukkede op af bunkerne.

Billedet er en affotografering, men uden oplysninger. Man kan se, at billedet forestiller en teltlejr med danske soldater. At de er danske, fremgår af uniformerne og af skilderhusene. Et nærmere studium af baggrunden viser, at husene yderst til højre må være husene på Jørgensgård, og at vi til venstre og i midten ser et af tømmer-skurene til Cimbrias tømmerhandel

ved Nørreport. Lejren må altså have ligget nogenlunde dér, hvor Sønderjyllandshallen ligger, måske lidt sydvest herfor.

Men danske soldater i Aabenraa? Der har da aldrig været nogen garnison i Aabenraa - i hvert fald ikke i nyere tid - men det ser jo også midlertidigt ud. Hvornår kan det mon tænkes at være?

I 1920, vil den historisk kyndige svare. Selvfølgelig! Den 5. maj 1920 var en af de helt store festdage i genforeningsåret. Danske soldater havde ikke sat deres fod på sønderjysk jord siden den skæbnsvangre krig i 1864. Nu kom de som et første varsel om, at den genforening, som man havde ventet på i halvandet år, nærmede sig. I alle de

fire købstæder, hvortil de ankom, blev de modtaget af store folkemasser, med taler, flag og sang. Til Aabenraa ankom et kompagni med skib til havnen, mens en mindre deling garderhusarer sammen med deres heste kom med tog til banegården. Der var stort optog gennem byen, besøg ved krigergravene på kirkegården, og endelig indkvartering på skolen midt i byen.

Men ikke et ord om nogen teltlejr er at læse i Hejmdal fra disse dage! En gennembladrings af Hejmdal for de følgende måneder gav dog resultat. Den 2. august oplyses det, at garderhusarerne nu rejser fra byen. Det er også ved at være ved den tid, hvor et »normalt« liv skal til at starte, ikke mindst for skolebørnene. Skolen skal nu bruges til sit egentlige formål. Den 10. august meddeler Hejmdal, at en teltby er ved at blive rejst på byens sportsplads (hermed er vi lidt syd for teatret og Grand hotel), og den 14. august kan vi i Hejmdal læse følgende:

»Garnisonens Teltlejr paa Sportspladsen er nu kommet i Orden. Det er en helt lille Teltby, der er rejst hernede i 35 Telte til Soverum til Mandskabet og to

Træbarakker, den ene til Bolig for Befalingsmændene, og den anden til Samlingsstue for Mandskabet. Teltbyen tager sig helt godt ud, saa ordentlig og velholdt alt ser ud. En Flagstang og de to røde Skilderhuse ved Indgangen liver vældig op.«

Hejmdals tekst passer præcis til billedet, og vi kan regne ud, at der må skjule sig ca. 15 telte til højre for billedet. Men hvor længe lå soldaterne i telt her? Også her hjælper Hejmdal med oplysninger. Bladet meddeler den 16. september, at der er ved at blive opført træbarakker på markedspladsen, hvor soldaterne skal flytte ind, for – som bladet meget fornuftigt skriver – »det bliver ogsaa i Længden for vaadt og koldt at sove i Teltene på Madepladsen«.

Lidt over en måned lå denne teltlejr altså på sportspladsen nedenfor Madestien. Billedet er hermed ret præcist dateret, og vi ved, i hvilken sammenhæng det hører hjemme. Hvor længe soldaterne så boede i barakkerne på Markedspladsen, og om der findes et billede heraf, ja, det er en helt anden historie.

hf

Apropos

– hånedukker

Af E. BORGSTRØM

De »nationale« hånedukker, der var omtalt i Sønderjysk Månedsskrift 1988 nr. 1, side 26-27 (foranlediget af en tidligere omtale af høsthånedukker, de såkaldte fisse-mænd), har fået registrator E. Borgstrøm, København, til at tænke på nogle tilsvarende hånedukker, som han stødte på under arbejdet med et par

utrykte dagbøger, der findes i rigsarkivets 3. Afdeling, Forsvarets Arkiver:

Den første dagbog er skrevet af Ludvig Hector Kiær (1841-1930), der under krigen i 1864 gjorde tjeneste ved 11. Regiment og den 30. maj 1864 udnævnt-

tes til sekondløjtnant i infanteriets krigsreserve, der på dette tidspunkt deltog i bevogtningen af Als. Han fortæller herom bl. a.:

»Ved Arnkjilssøe var oprettet en lille Dyrehauge. Der var således en dejlig Karoussel, Gyng, Vipgyng, Kuglebane med Granater som Kugler, Hytter der forestillede de forskellige Boder m.m. Ligeledes saaes General Wrangels Død og Grav. Han forestilledes ved en Halmfigur der hang i et Træ, med et Spiger giennem Kroppen. Paa hans Grav laae en Krands og midt i denne et Stykke Granat, hvorhos en Bajonet var stukken ned i Graven. Paa Liigstenen, en Pind bøiet i en Kreds og deri et Stykke Papiir, fandtes Indskriptionen, »Herunder hviler ikke Levningerne af General Wrangel, men saa skeer vel engang at han kan komme saadan afsted som vises tæt herved«. Ved Kjærvig var ligeoverfor vor gamle Dybbøl Skand Nr. 1 ophængt forskellige Møller, Mindesmærker m.m., ligesom der ogsaa paa selve Skandsen

af Tydskerne var opreist Ligs Gienstande.«

Den anden dagbog er fra Treårskrigen 1848-50 og er skrevet af Vilhelm August Gottlieb Hindenburg (1795-1880), der var major og under krigen var kommandør for 2. Bataillon. I sin dagbog den 24. maj 1848 beskriver han en af de ture, hvor de rykkede fra Als over i Sundeved og bl.a. kom til en af de forladte gårde. Herom hedder det:

»Ved vor Ankomst til en Gaard i Morges, havde Fjenden gjort sig den Moerskab at dække et Bord for os med Bænke omkring og en udstoppet Mand i en Lænestoel. Paa Bordet var opreist en Slags Skorsteen, hvorpaa stod en Pande med en stor Steen i, omgivet af Stumper Smørrebrød, et Trug med gamle Kartoffler, en Muursteen som Brød til hvert Couvert, og to Sp. Pindebrænde som Kniv og Gaffel, et Kalveskind ageerte Dugen.«

De to dagbøger, der er transkriberet af E. Borgstrøm, kan udlånes fra Det kgl. Garnisonsbibliotek i København.

- de sønderjyske løver

Knud Pranges artikel i Sønderjysk Månedsskrifts januar-nummer (side 3-12) om de sønderjyske løver har affødt en del kommentarer. Her skal bringes to, først af Hans H. Worsøe, Aabenraa:

Når man er blevet opmærksom på et problem, lægger man ofte mærke til ting, man ellers ville have overset. Sådan gik det også mig, da landsarkivet fornylig fik afleveret et privatarkiv. I forbindelse med ordningen heraf kom jeg til at tænke på Knud Pranges bemærkning side 6, at »amtsvåbener er forholdsvis nye, det ældst kendte er Hjørring amts våben fra 1793, og det

var meget længe det eneste. I 1930'erne begyndte amter imidlertid at antage våbener...«

I den pågældende aflevering bemærkede jeg et brev, dateret den 19. marts 1817. Det var forsynet med »Apenrade Amts Insiegel«. Dette segl indeholdt, hvad jeg godt synes, man kan kalde Aabenraa amts våben: en kombination af seglene fra de tre jurisdiktioner, som da udgjorde Aabenraa amt, nemlig Rise herreds blomster, Sdr. Rangstrup herreds fugl og Varnæs Birks hjerte.

Hvorvidt der er flere ældre amtsvå-

Fortsættes side 94

Det sker – på de nordslesvigske museer

Rytterbillede på Aabenraa Museum

Rytteren er Christian Martin Petersen (1898 - 1987). Han var uddannet slagter og kom med sin familie til Aabenraa fra Frederiksstad.

Heste var hans store interesse. Han dyrkede dressur, spring og skoleridning og underviste på en række ride-skoler.

Maleriet hang i ægteparrets stue, og til deres guldbryllup blev de fotograferet under det – som en understregning af den plads heste og ridning havde i mandens og dermed hele familiens liv. (Foræret museet af et barnebarn, signeret Laurits Nielsen).

Arrangementer på de nordslesvigske museer

15. marts - 15. april

Haderslev Museum

Arkæologi under vandet, særudstilling

til 27. marts

Tybrind Vig

16. marts kl. 19.30.

Foredrag ved Jørgen Dencker, Århus

*Fund og registrering af vrag fra oldtid
til nutid i danske farvande*

23. marts kl. 19.30.

Foredrag ved Birger Thomsen, Hørsholm

Aabenraa Museum

Vi elsker vort land

til 20. marts

En udstilling om og med flygtninge, se omtalen i Sønderjysk
Månedsskrift 1988, side 28.

Basar

12. - 13. marts og 19. - 20. marts

Flygtninge og deres venner befolker udstillingen og sælger
specialiteter fra deres hjemlande

Billedtæpper af Vera Hedrich

30. marts - 17. april

Midtsønderjyllands Museum

Museets samlinger genåbner palmesøndag, den 27. marts

Fugletur i marsken med naturvejleder Ivar Gram

16. april kl. 9.00

På udkig efter bl. a. ænder, gæs og vadefugle.

Mødested på museet kl. 9.00 eller ved Vadehavscentret i
Margrethekog kl. 10.00.

HUSK PAS!

Museet på Sønderborg Slot

Kunsthåndværk

19. marts - 24. april

Keramik af Karin Torre Jørgensen,
guldsmedarbejde ved Helge Skjerning
og vævning ved Anne Mette Heltoft.

Arbejdende værksteder med de
tre kunstnere

27. marts og 4. april kl. 13.00 - 16.00

Fortsat fra side 91

ben, skal lades usagt, men en gennemgang af en række breve i amtsarkiverne, har tværtimod vist, at amterne omkring 1817 almindeligvis anvender segl eller stempler, som blot indeholder tekst.

Til slut blot et spørgsmål foranlediget af de mange gode illustrationer i Knud Pranges artikel: Skal løverne være kronede eller ikke?

»Vi fører løver i vort skjold, af hjerter tæt omsatte. Dem førte vi fra hedenold, og ingen abekatte.«

Bognyt

Kildehæfte om Slesvig-Holstens historie
Quellen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Teil 1. Von den Anfängen Haithabus bis zu den grossen Reformen im Zeitalter der Aufklärung. 256 s. ill. Udg. af Institut für Regionale Forschung und Information, Flensburg, Waitzstrasse 7, D 2390 Flensburg. Pris DM 10.

Dette hæfte med kilder til belysning af Slesvig-Holstens historie fra vikingetid til ca. 1800 er en stærkt udvidet udgave af et tilsvarende kildehæfte, der udkom for ca. 15 år siden. Udvidelsen skyldes ikke mindst, at undervisningen i »Landesge-

Også en anden læser, Sven Ohlsen, Haderslev, har stillet et par spørgsmål i anledning af Knud Pranges artikel. Sven Ohlsen, som har kaldt sit indlæg »En hertesag«, tager sit udgangspunkt i det vers af N.F.S. Grundtvig, som er citeret herover:

Ikke abekatte, men åbenbart heller ikke leoparder, selvom Knud Prange selv nævner dette dyr i billedteksten side 6. Hvorfra stammer imidlertid tvivlen – løver contra leoparder?

Et andet spørgsmål vedrører hjerterne. Man kender sønderjyske våbenskjold siden 1260-72 med to løver og mange hjerter, ialt 27, således som i hertug Eriks segl, der er gengivet side 6. De mange hjerter genfindes også i det våbenskjold, som danner grundlag for det emblem, som er gengivet her. Det har hængt i mit hjem, så længe jeg kan huske og i hvert fald fra 1930'erne; det er af gibs og ca. 35 cm i diameter. Men hvor stammer det fra og findes der andre mage til?

Hvorfor var der i sin tid 27 hjerter, mens der på talerstolen på Skamling kun er 9, og hvorfor er vi nu blevet så hjerteløse! Amtsvåbenet har jo ingen hjerter!

schichte« fra skoleåret 1987/88 er blevet obligatorisk i alle skoleformer i Slesvig-Holsten.

At hæftet primært er tænkt anvendt til undervisningsbrug har bevirket, at alle tekster er »oversat« til et moderne, læsbart højtylsk, hvilket ikke er sket uden svære overvejelser i redaktionen og »Flensburger Arbeitskreis für Stadt- und Regionalforschung«, der står bag udgivelsen. Det formål kildehæftet har, berettiger imidlertid denne fremgangsmåde.

Kildehæftet er tematisk bygget op omkring 16 emner. Den ældre tid får en lige så

fyldig behandling som 16-1700-årene, og emner, der kan belyse den økonomiske udvikling, har selvstændige afsnit som f.eks. den tidlige kapitalisme, merkantilismen, den oversøiske handel og landbruget i 1700-årene. Enkelte områder er også tilgodeset med selvstændige afsnit, som f.eks. Ditmarsken, Nordfrisland, Femern og Lübeck. Mange afsnit er illustreret med kort og gamle stik og andre illustrationer, der egner sig til den trykmåde, som er med til at gøre hæftet så billigt.

Med det foreliggende hæfte og de tidligere udsendte hæfter i samme serie (hæfte 2 (ca.1800-1920) udkom i 1980, hæfte 3 (ca. 1920-1945) i 1986 (2. udg., se SM 1987 s.96) og hæfte 4 (tiden efter 1945) i 1985) har lærere og elever i Slesvig-Holsten et godt grundlag for undervisningen i landets historie. Nord for grænsen kan der her hentes meget godt stof til undervisning i Sønderjyllands historie, som jo ikke på samme måde er obligatorisk. Det er sikkert også forklaringen på, at vi ikke har nogen tilsvarende kildeudgivelse, men det kunne jo være, at landsdelens historie ville få en mere fremtrædende plads i historieundervisningen, hvis der forelå et tilsvarende materiale på dansk og indholdsmæssigt afstemt efter vore synsmåder, men til samme billige pris.

hf

Fjendebilleder

Kristof K. Kristiansen og Jens R. Rasmussen: *Fjendebilleder og fremmedhad. FN-Forbundet 1988, 192 s. ill. Pris: 98 kr.*

Bogen rummer bidrag fra en række historikere og antropologer, der prøver at belyse centrale fjendebilleder fra antikken til i dag. De beskriver indholdet i de enkelte fjendebilleder, de samfundsmæssige forhold, der har skabt dem, de kræfter, der har vedligeholdt dem, og de mekanismer, der kan være med til at få fjendebilleder til at forsvinde. Af særlig interesse er afsnittet om Danmark og Tyskland i det 19. århundrede. Her skildres, hvorledes dansk nationalfølelse i sin fremspirende var knyttet nært sammen med antityske holdninger. Det fyldigste tyske fjendebillede, der nogensinde er teg-

net, findes i Grundtvigs ugeblad »Danskeren«, der udkom 1848-52. Her beskriver han i et medrivende sprog og med en intens glød den danske og den tyske national karakter som udtryk for to helt forskellige livsprincipper og moralske begreber. Også den indre undergravning af danskheden og nationen advarede Grundtvig stærkt imod, og endnu i dag møder vi ofte tilsvarende fjendebilleder, der beskriver ydre og indre fjender og - ligesom Grundtvig gjorde det - borttænker alle indre forskelle i nationen af social, kulturel eller geografisk art.

ia

Mellem dansk og tysk

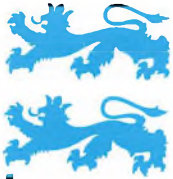
H. E. Sørensen: *Mellem dansk og tysk. Sønderjyder fortæller III. Forlaget Melbyhus 1987, 128 s. ill. Pris 120 kr.*

Den sammenstilling af ialt 10 interviews, som H. E. Sørensen her har foretaget under den meget rammende titel, »Mellem dansk og tysk«, giver bogen en vældig spændvidde, der rækker fra oplevelser i 1. verdenskrig til oplevelser i 2. verdenskrig. Både danske sønderjyder og tysksindede beretter om deres liv, og med en enkelt undtagelse er alle de interviewede hjemmehørende på vesteregnet.

De fire af de ialt 10 beretninger er gengivet som rene interviews, dvs. med H. E. Sørensens spørgsmål til beretteren, og det fremgår klart heraf, at det er det nationale, der har interesseret interviewerens stærkt. Hertil kommer, at alle de interviewede er født før 1920. Dette er måske forklaringen på, at de nationale forhold spiller så stærk en rolle i denne bog, selvom det også lykkes forfatteren at få sociale forhold og modsætninger frem i lyset.

Erindringer, der bygger på interview, har således nogle begrænsninger i deres udsagnskraft, men det forhindrer ikke, at H. E. Sørensens bog er spændende og levende. Det er lykkedes ham endnu engang at tydeliggøre grænselandets helt særlige atmosfære gennem beretninger af mennesker, som har levet i en tid, hvor spændingen mellem dansk og tysk må have været en afgørende faktor også i det daglige liv.

hf

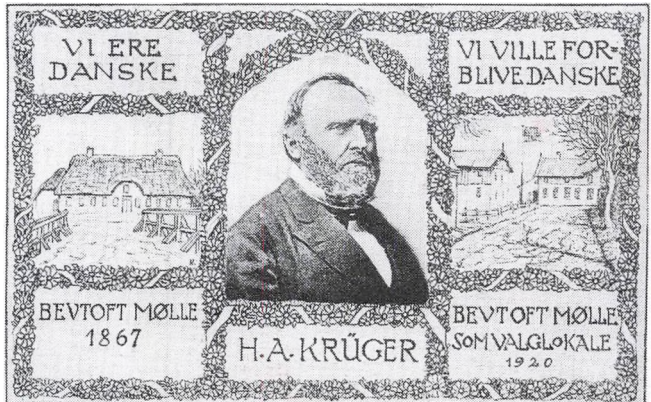
Gamle vandmøller i Sønderjylland

Mølle drift var i Sønderjylland et kongeligt eller hertugeligt privilegium indtil møllevangens ophævelse i 1853. De fleste af de privilegerede møller var vandmøller, der udnyttede vandets fald ved åer og vandløb. En del lå inde i landet, som f.eks. Brøns, Bevtoft, Tørring, Østergård (ved Hoptrup), Aller, Tørring (ved Christiansfeld), Hellevad,

Bjerndrup (ved Tinglev) og Branderup møller, mens andre lå ved åernes udløb i Lillebælt eller de østvendte fjorde, som f.eks. Kær mølle (ved Hejlsminde Nor), Ultang mølle (ved Bankel sø), Rundemølle (ved Genner Bugt), Laksemølle (ved Aabenraa fjord) og Munkemølle (ved Flensborg fjord).

Munkemølle har sit navn efter munkene fra Ryd kloster på sydsiden af Flensborg fjord (i dag Lyksborg), og går således helt tilbage til middelalderen. Også munkene i Løgum kloster havde deres egne vandmøller, bl.a. møllen i Løgum kloster og møllen i St. Jynde vad, der skal have eksisteret allerede i 1200-årene. Den nuværende møllebygning i St. Jynde vad, der ses på forsidebilledet, er opført i 1896. Møllen fungerede især som boghvedemølle, men den leverede tillige elektricitet til landsbyen helt frem til 1960.

Møllejerne hørte til de mest velha-

vende i det gamle bondesamfund, og mange af dem spillede tillige en fremtrædende rolle i landsdelens politiske og nationale liv. Det gjaldt bl.a. møller-slægterne Jacobsen i Brøns, Fausbøl i Branderup og Boysen på Tørring. Den mest kendte af disse møllejere er måske Hans Andersen Krüger fra Bevtoft mølle, der i årene efter 1864 og frem til sin død i 1881 var de dansksindede nordslesvigeres talsmand i rigsdagen i Berlin.

De store, gamle vandmøller har på mange måder spillet en vigtig rolle i landsdelens historie, og de fleste steder er møllebygningerne bevaret, skønt funktionen som mølle forlængst er ophevet. Da mange af dem tillige ligger i naturskønne omgivelser, bør de bevares og sikres for eftertiden som de vigtige elementer i kulturlandskabet, de er.

hf